

SZEPESSY NÉ JUDIK DOROTTYA

Koldusok közt siketek? – Siketek a reformkori Nógrád megyében

Egy irat és ami mögötte van

A Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltárának (a továbbiakban: MNL NML) reformkori iratai és annak számottevő száraz adata mögött szomorú emberi sorsok is megbújnak. Ennek egyik példája a Magyar Királyi Helytartótanács 1838. szeptember 25-én tartott tanácsülésének egyik döntése. Ennek értelmében az 1838. november 16-án, Balassagyarmaton tartott megyei közgyűlésen terítékre került Dávid Sámuel losonci lakos siket fiának a „*Váci Siket Néma Intézetbe*” történő felvételének és annak támogatásának ügye. A közgyűlés határozatában a Losonci járás főszolgabíróját utasította, hogy „*tudósítást tegyen*” a folyamodó anyagi és családi körülményeiről. Az irat hátoldalán szűkszavú megjegyzés: „*a relatio felterjesztett a Htó Tanácsnak*”.¹

Az irat több szempontból is elgondolkodtató. Sorakoznak a kérdések: milyen sors jutott annak, aki siketként született a 19. század első felében? Mennyire számított a családi háttér, hova és milyen feltételekkel járhattak iskolába, hogyan boldogultak a gyermekkorból kilépve? Mi volt az általános tendencia?

A háttér

A kérdések megválaszolásához a korábbi évszázadokba kell visszamennünk. Az ókorban – kevés kivételtől eltekintve – a betegség és a fogyatékoság mögött isteni büntetést, túlvilági hatást láttak. A középkorban az egyház karolta fel a fogyatékkal élőket. Befogadta és a lehetőségekhez mérten munkára fogta őket, de az oktatásukra egyáltalán nem helyezett hangsúlyt. Ez változott meg a reneszánsz világ beköszönteivel. Nyugat-Európában számos kísérlet történt annak bizonyítására, hogy a siketeket igenis lehet oktatni. Az első próbálkozások a 16. században indultak meg. Cardanus (1501–1576) olasz filozófus és fizikus úgy vélte, a siketek számára egyéni foglalkozás szükséges. Rájött, hogy a siketet is meg lehet tanítani írni-olvasni és meg is érti, ha megmutatják neki az adott szóhoz tartozó tárgyat vagy annak a képét. Spanyolországban Pedro de Ponce (1520–1584) bencés szerzetes 1580-ban kezdett el siketeket oktatni beszédre, írásra-olvasásra. Bő fél évszázaddal később, Európa északnyugati felén a siketek kommunikációs eszköze, a jelnyelv felé fordult a figyelem. John Bullwer 1644-ben *Chirológia: A kéz természetes*

¹ MNL NML IV. 16. Losonci járás főszolgabírójának iratai. 1838. 14.

nyelve című kétrészes művében a kéz és az ujjak megfelelően kifejező használatával foglalkozik. Az ábrákkal bőségesen illusztrált könyv az emberi érzelmeket csoportosítja és hozzárendeli a megfelelő gesztust. Ezután is született ebben a témakörben műve: *Philocophus: A siketnéma emberek barátja és a Philocophus, avagy a siket és néma emberek tanítása*.²

Közép-Európában a 18. század végén, a felvilágosodás egyik legtehetségesebb uralkodójának, II. Józsefnek is köszönhetően a fogyatékkal élők felé fordult a figyelem, különösen arra fókuszálva: miként lehet őket a társadalom „hasznos tagjaivá” tenni.³ II. József 1777-ben Franciaországban tett látogatásakor megtekintette L'Epée 1770-ben, siketek számára létrehozott iskoláját és az ott tapasztaltak annyira meglepték, hogy hazatérve Bécsből azonnal két embert küldött a párizsi siket intézmény tanulmányozására. A porosz példa is hathatott, hiszen Lipcsében és Berlinben 1778-ban létesültek iskolák. Végül 1779-ben Bécsben létrejött a Siketnémák Intézete.⁴

Ez azért is fontos változás, mert ezzel a középkorból eredő és uralkodó felfogással ment szembe, miszerint a siketeket, mivel nem tudnak beszélni, ezért őket nem lehet tanítani: így a társadalom perifériájára kerültek, jobbik esetben egyszerű, kétkezi munkából, rosszabbik esetben és döntő hányadában koldulásból éltek.

Magyarországon

Magyarországon Cházár András (1745–1816) Gömör vármegyei főjegyző nevéhez fűződik az első siketnéma iskola megnyitása. 1799-ben Cházár András Bécsbe ment a siketek oktatásának tanulmányozása végett. Tapasztalatait a *Magyar Kurír*-ban tette közzé. 1799 végén Sturmán Márton Gömör megyei birtokos jóvoltából Gömör megye közgyűlése elé vitték a siketnémák oktatásának ügyét. Cházár András ebből az alkalomból készített memoranduma és Joseph May-nek, a bécsi Siketnéma Intézet igazgatójának két javaslata a pesti egyetemhez került. Joseph May egyik javaslata az *Inté-*

² A kora újkori időszak siketeket érintő pozitív változásairól lásd Szepessyné Judik Dorottya 2013. *Siketek összeírása az 1840-es években – avagy a fogyatékosok a történelemben*. In: *Neograd*. Dornay Béla Múzeum Évkönyve. XXXVII. Salgótarján, 107–120. – A fogyatékoságtörténettel kapcsolatban: Kálmán Zsófia–Könczei György 2002. *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Osiris Kiadó, Bp.

³ Az idézet az 1803-ban kiadott *A' Siket-Némák' Nevelés és Tanítás által áhétatos Keresztényekké és az Ország' hasznos Tagjaivá való formálásának szükséges voltáról szóló Irás-ból* származik. Az eredeti MNL NML IV 1. b. 1803. évi közgyűlési iratok 437/1803. alatt lelhető fel. Reprint kiadása: Szepessyné Judik Dorottya (szerk.) 2011. *A' siket-némák' nevelés, es tanítás által áhétatos keresztényekké és az ország' hasznos tagjaivá való formálásának szükséges voltáról szóló irás*. Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége, Salgótarján.

⁴ Vayk (Vay Sarolta) 1899. *A váci siketnéma intézet alapítói*. In: *Vasárnapi Újság* 46. évf. 38. sz. 09.17. 631. p.

zet egy siketeket és némákat nevelő-oskolának felállítása végett Magyarország címet viselte. I. Ferenc császárhoz is eljutott a memorandum, melynek hatására az uralkodó 5000 forintot adományozott és a Helytartótanács 24112. számú rendeletével megbízták Cházár Andrást az intézmény javára történő adománygyűjtéssel. 1802-ben 50 000 forint gyűlt össze, így augusztus 15-én Vácon, az egykori püspöki székház helyén az intézet megnyitotta kapuit. Az iskola igazgatójává a Bécsset is megjárt Simon Antalt nevezték ki.⁵

A váci Siketnéma Intézet létrejöttével megjelentek a siketek oktatásával foglalkozó írások, elsősorban a siketeknek a magyar társadalomba történő aktív bevonására. Az erre történő figyelemfelhívás végett jelentette meg a „Váci Királyi Siket-Néma Nevelő Ház” 1803-ban *A' Siket-Némák' Nevelés és Tanítás által áhétatos Keresztényekké és az Ország' hasznos Tagjaivá való formálásának szükséges voltáról szóló Irás-t.*⁶

Az intézetben a növendékek a mindennapi életvitelhez szükséges ismereteket sajátítottak el: többek között rajzolást, „ékes-írást”, fiúk esetében különböző mesterségeket, lányok esetében pedig háziasszonyi foglalatosságokat. A váci Siketnéma Intézet első növendékeinek a névjegyzékét az alábbi táblázatban tesszük közzé:

Név ⁷	Születési hely	Megye
Bründler Ferenc	Pest	Pest
Derner József	Novaszellő	Bács
Dora-Nova József	Jászberény	Jászság
Ehold Károly	Pest	Pest
Groszmann Ferenc	Kőszeg	Vas
Hegyí Mátyás	Bogács	Borsod
Henisch Károly	Óvár	Moson
Jáhn Lajos	Új Pécs	Torontál
Lulits János	Ó Pasna	Sirmia (Szerém)
Muray Ambrus	Vetés	Szatmár
Poroptsits András	Szabadka	Bács
Remer Mihály	Pest	Pest
Tömör Pál	Csór	Fejér
Vangroshovszky Antal	Pozsony	Pozsony
Antal Katalin	Kóspallag	Hont
Gneiszt Trézsi	Nagymárton	Sopron
Gyuratsik Johanna	Horelitz	Trencsén
Gyuratsik Éva	Horelitz	Trencsén
Haubenhoffer Anna	Pilingérhely	Magyarország határa
Shrott Anna	Sopron	Sopron

⁵ Uo. 632–633.

⁶ MNL NML IV 1. b. 1803. évi közgyűlési iratok. 437/1803.

⁷ MNL NML IV 1. b. 1803. évi közgyűlési iratok. 437/1803. A személy- és földrajzi nevek közlésénél az eredeti írásmódot rögzítettük.

Az újonnan létrejött intézet gazdasági ügyei a Helytartótanácson belül a „*departamentum fundationum saecularium politicum*”-hoz kerültek. A váci Siketnéma Intézet növendékeinek felvétele ügyében a Helytartótanács döntött és az igazgató kivételével a főbb alkalmazottakat is maga nevezte ki. Az intézet vezetőségi üléseinek a jegyzőkönyveit is beküldték a Helytartótanácsához, s az rendszerint felterjesztette az uralkodóhoz. A fent nevezett ügyosztály (politicum) szólította fel a törvényhatóságokat, hogy a siketnéma intézet javára gyűjtsenek segítyt és a gyűjtések eredményeiről, illetve az intézmények számára hagyott összegekből a törvényhatóságok neki küldjék a jelentéseiket.⁸

1817-ben a Tudományos Gyűjteményben megjelent Nagy Leopold írása *A Siket-némák Váti Intézetéről* címmel, melyben a siketek oktathatóságára, oktatásának módjára hívja fel a figyelmet, a következő sorokkal: „*A siket-némák a hazának és a polgári társaságnak tagjai. A hallás héjánossága meg nem foszthatja őket azon justól, melyben a többi hazafiak részesülnek, se föl nem szabadíthatja őket azon kötelességek alól, melyekre a társasági szövetségre nézve mindenik tag köteleztetik, kötelesek ők is hallókkal egyetemben tehetségeik szerint a közjót előmozdítani. De mi módon történhet ez meg, ha mindezekre nézve tudatlanságban hagyatnak? [...] Szükséges tehát a siket-némának az oktatása.*”⁹

Összeírások a reformkorból – Siketek Nógrád megyében

A MNL NML anyagában a Füleki és a Kékkői járásban élő siketekkel kapcsolatban találunk összeírásokat.¹⁰ A mindenkori kormányzervek számára fontosak voltak a népességi adatok: azok pontosítása, többek között adózási, hadászati és közbiztonsági szempontból. A Magyar Királyi Helytartótanács 1843-ban adott ki egy országos utasítást a fogyatékkal élők: siketnémák, vakok és örültek összeírására, és az erről szóló jelentések felküldésére. Az összeírásokat nem egy minta alapján végezték, ahány összeíró, annyi értelmezés született. Ami a táblázatokban közös: a nevet, a helyet és az életkort minden esetben rögzítették. Kíváncsiak voltak az illető társadalomban betöltött szerepére, mesterségére, magaviseletére és hogy be van-e oltva himlő ellen. A társadalomnak a fogyatékkal élőkhez való hozzáállását jól érzékelteti a fog-

⁸ Felhő Ibolya–Vörös Antal 1961. *A helytartótanácsi levéltár*. Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 3. Bp., 342.

⁹ Nagy Leopold 1817. *A Siket-némák Váti Intézetéről*. In: *Tudományos Gyűjtemény*. 1. évf. 7. sz. 142–150.

¹⁰ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Sebestyén Kálmánnak, a MNL Nógrád Megyei Levéltára igazgató-helyettesének az összeírások fellelésében nyújtott segítségéért.

lalkozások felsorolása: többségük család által eltartott, koldul. Ritka esetben konkrét munkát végez, pl.: ökrész vagy minden munkát elvégez.¹¹

Vezeték- és keresztnév ¹²	Életkor	Mi sorsú, vajon szegény-e?	Mestersége vagy más foglalatossága módja	Viselete milyen?	Himlőoltással biztosítva van-e?	Észrevétel
Fodor Ferenc (Karancsberény)	26	jobbágy	jó dolgos	jó	nincs	úgy született
Híves Apolló (Lapujtó)	30	jobbáglány	semmi	jó	nincs	20 éve siket
Szóllós Anna (Lapujtó)	22	jobbáglány	semmi	jó	nincs	úgy született
Majlik Mária (Lapujtó)	20	árva	koldul	jó	nincs	18 évtől siket
Lantos Julis (Karancsapátfalva)	20	jobbáglány	semmi	jó	nincs	úgy született
Jakab Erzsébet (Kisterenye)	20	zsellérlány	mindent dolgozik	jó	nincs	úgy született
Jakab Borbála (Kisterenye)	20	zsellérlány	mindent dolgozik	jó	nincs	úgy született
Szekerés István (Zagyva)	40	szegény	koldulás	jó	nincs	úgy született
Földi Anna (Zagyva)	40	szegény	koldulás	jó	nincs	úgy született
Vize János (Somosújfalú)	38	jobbágy	dolgozik	jó	nincs	életrevaló
Vize Ferenc (Somosújfalú)	50	jobbágy	dolgozik	jó	nincs	életrevaló

A táblázatból is kilátszik, hogy a siketeknél jellemző volt a kéregetés. Ők tehát tényleges rászorulóknak számítanak, mivel tőlük független ok miatt lettek munkaképtelenek, vagy elvesztették a kereső családfőt, így kerülve olyan helyzetbe, hogy kéregetniük kellett. A kisebb településeken, falvakban megvolt a közösség koldusa, aki általában valamilyen fogyatékkal élt és a közösség tartotta el. Később az iparosodás, a városiasodás mértékének növekedésével a közösség által eltartott fogyatékos koldusok „intézményének” társadalmi elfogadottsága csökkent.¹³

A kolduskérdéssel már korábban is foglalkozott a vármegye előljárósága, 1805-ből ismerünk olyan közgyűlési határozatot, melyben különbséget

¹¹ A Füleki járás területéről, az 1843–1844 közötti időszakból több összeírás található. Ezek megjelentek Szepessyné Judik Dorottya 2013. i. m., 107–120.

¹² Siketnémák összeírása – Nógrád vármegye Füleki járás. Kelt Kiskalondán 1845. október 17-én, összeírta: Chikán Gábor esküdt. MNL NML IV 7. c. Conscriptio-nes miscellanes. Vakok és siketnémák összeírása. 1844–1845

¹³ L. még Fazekas Csaba 1997. „Mi, Isten képét viselő szegények...”. *Források a miskolci koldusok 18-19. századi történetéhez*. In: Levéltári évkönyv. Miskolc, 216–226.

tesznek a „valóságos koldusok, azaz elnyomorodtak” és a munkaképes, de lusta szegények között. A határozat szerint „azoknak engedtetik meg a koldulás, akik valóságos koldusoknak minden esztendőben teendő egybenírás mellett a helybeli plébános és a kerületbeli tiszt által megösmertetnek és az ilyen valóságos koldusok egy bizonyos, felső ruhájukra ragasztandó pléh által különböztessenek meg.”¹⁴

Az 1846. február 18-án Balassagyarmaton tartott közgyűlésen felolvasták a Magyar Királyi Helytartótanács január 5-én kelt, 219. számú utasítását, miszerint „a megyében található árvák és siketnémák egybeírását” rendeli el a következő rovatokkal: neve, kora és „vagyonbéli sorsa”. 1846. november 1-jén terjesztette elő a Kékkői járás koldusait Somoskőy János szolgabíró. Az általa készített „tabellában” a koldus neve és életkora mellett „koldulásának” oka is szerepel. Ok gyanánt a legtöbb esetben valamilyen testi fogyatékoság: „nyomorékság” szerepel, ezt követi a világtalanság, és egy helyen olvasható Ecseti István 20 éves tereskei „siketnéma koldus” neve.¹⁵

Az 1847. március 2-án, Balassagyarmaton tartott kisgyűlés 590. és 591. számú határozata értelmében a megye négy járásában el kellett végezni a siketnémák és a koldusok összeírását, köztük a levéltár anyagában fellelhető Kékkői járásét is.

Az alábbi táblázatban a hallási fogyatékoság miatt koldulni kényszerülő kéregetők nevei olvashatók:

Koldus neve	Koldulás helye	Életkor	Családi állapota
Berki József	Diósjenő	35	legény
Hornyos István	Diósjenő	14	legény
Jenei András	Kisoroszi	54	nőtlen
Gross János	Kisoroszi	18	nőtlen
Szabó Borbála	Kisoroszi	23	hajadon
Szepott Zsuzsanna	Kisoroszi	17	hajadon
Schupauer Katalin	Kisoroszi	16	hajadon
Ujlaki József	Borsosberény	10	gyermek

A Kékkői járás területéről készített összeírásban szembeötlik, hogy bizonyos településeken egy-egy fogyatékoságtípusból kiugróan magas az arány. A fenti táblázatban látható, hogy a siketség, mint a koldulás jellemző oka, Kisorosziban igen jelentős.¹⁶

¹⁴ MNL NML IV. 1. a. 1805. évi kötet 388. sz. határozat

¹⁵ MNL NML IV. 1. a. 1846. évi kötet 392. sz. és 3653. sz. határozatok. Mivel csak a Kékkői járás anyaga készült el, ezért a vármegye közgyűlése utasította Horváth Elek főszolgabírót a többi járás összeírásának elkészítésére.

¹⁶ Az összeírás többi részéből pedig az is kiderül, hogy Nőtincsen a vakság a jellemző oka a koldulásnak és nemcsak az életkorból kifolyólag.

A 19. század második felében a dualizmus kora hozta meg a lassú, de biztos változást a siketek társadalmi elfogadottságát, társadalomban töltött szerepét illetően az oktatás, a munka világa és az érdekvédelem területén. 1897-ben már nyolc intézet működött és ez a szám 1920-ig tizenhatra emelkedett. 1887-ben pedig létrejött az első alapszabállyal rendelkező, siketek érdekeit képviselő egyesület, mely az Egyetértés nevet viselte. Az intézetekben nevelkedett siket személyek húzóerővel bírtak az intézetbe be nem kerültek szemében. Az erős és kiterjedt oktatási intézményhálózatnak, az általuk oktatott szakmáknak és az érdekvédelemnek köszönhetően igen jelentősen lecsökkent a koldulásból élő siketek száma. Azt is hozzá kell tenni, hogy az 1906-ban megjelent, szárazelemmel működő hallókészülék színre lépésével a hallássérültek egy része – azaz a nagyothallók – előtt érthetőbbé és élhetőbbé vált a világ.